

Monika KijUniwersytet Rzeszowski
ORCID 0000-0002-9211-1677

ETYMOLOGIE LUDOWE W TOPONIMACH NA POGRANICZU POLSKO-RUSKIM

Wprowadzenie

Toponimy stanowią interesujący materiał językoznawczy. Jest w nich bowiem utrwalona wiedza o środowisku naszego bytowania – jego ukształtowaniu, bogactwach, historii, a nawet o stosunkach przestrzennych czy społecznych. „Nazwy własne są częścią szeroko pojętej kultury” [Myszka 2006: 9]. Ich najistotniejszą cechą jest trwałość, dowodnie świadcząca o zrośnięciu się nazw z terytorium, które opisują, oraz mentalnością człowieka od stuleci coraz trafniej opisującego otaczający go świat [Rzetelska-Feleszko 1998: 191].

Historycy, etnografowie, a także językoznawcy badają pochodzenie toponimów oraz ich ewolucję, wiedza ta jednak stosunkowo rzadko dociera do użytkowników nazw. Ci – nie zawsze trafnie – próbują po swojemu odtwarzać motywację poszczególnych onimów. Warto pochylić się nad powstałymi w ten sposób etymologiami ludowymi, są one bowiem swoistym opowiadaniem dziejów własnego narodu. Stanowią cenne źródło wiedzy o postrzeganiu rzeczywistości przez zwykłych użytkowników języka oraz interesujący materiał do analizy porównawczej.

Cel i przedmiot badań

Celem niniejszego artykułu było opracowanie materiału uzyskanego z badań terenowych prowadzonych w 17 wsiach położonych w obrębie trzech gmin po obu stronach rzeki San – Nozdrzec, Dydnia i Sanok. Miejscowości Nozdrzec, Wara, Niewistka, Obarzym, Krzemienna, Temeszków, Witryłów, Hłomecza, Mrzygłód i Dębna znajdują się na zachodnim brzegu Sanu. Na wschód od rzeki są położone natomiast Dąbrówka Starzeńska,

Siedliska, Jabłonica Ruska, Hroszówka, Ulucz, Dobra oraz Tyrawa Solna. Gminy Nozdrzec i Dydnia wchodzą w skład powiatu brzozowskiego i lokują się w jego wschodniej części, a opisywane miejscowości z gminy Sanok leżą w północnej części powiatu sanockiego (rycina 1). Teren badań jest oddalony od granic z Ukrainą (na wschodzie) i ze Słowacją (na południu) o niecałe 100 km. Charakterystyka geologiczna terenu, jego ukształtowanie, szata roślinna, gospodarka człowieka, a nawet stosunki etniczne – wszystko to znalazło swoje odbicie w nazewnictwie.

Burzliwa historia okolicznych ziem w znaczącym stopniu wpłynęła na tutejsze nazewnictwo. Dzieje terenu (migracje ludności związane z nadaniami praw osadniczych, wojny, powstania, najazdy Tatarów i Turków, krzyżujące się wpływy kultury polskiej i ruskiej oraz religii bizantyjskiej i rzymskiej) bardzo skomplikowały stosunki etniczne i w związku z tym również toponomastyczne. Opisywany obszar nie pozostawał poza polem zainteresowań onomastów. Analizy toponimów na terenie ziemi sanockiej prowadzili m.in. Sulisz [1907], Rieger [1969, 1993] czy Makarski [1986]. Żaden z nich nie zajmował się jednak etymologiami ludowymi, dlatego niniejszy artykuł jest próbą uzupełnienia wcześniejszych analiz o spostrzeżenia płynące ze współczesnych badań terenowych.

Przedstawiony tu materiał językowy zbierany był w drodze eksploracji terenowej, metodą wywiadu kwestionariuszowego przeprowadzonego wśród miejscowej ludności. Na potrzeby niniejszego opracowania przeпытano 156 osób, których wiek wahał się między piętnastym a dziewięćdziesiątym rokiem życia (od 3 do 15 osób w każdej wsi; najmniej ankiet zebrano w Hroszówce i Jabłownicy Ruskiej, które są praktycznie wyludnione). Przeważały osoby w wieku emerytalnym z wykształceniem podstawowym. Z racji charakteru zbieranych informacji kwestionariusz wywiadu składał się z pytań otwartych. Miał on strukturę tematyczną prostą – ankietowani byli proszeni o wyjaśnienie nazw wsi, w których mieszkają, oraz o podanie nazw przysiółków, rzek, lasów, łąk i innych obiektów występujących w ich miejscowości, a także wytłumaczenie ich pochodzenia. Analiza polegała na porównaniu etymologii ludowych i naukowych. Pozwoliło to odpowiedzieć na pytania, jak obecni mieszkańcy dawnego pogranicza etnicznego rozumieją nazwy obce w ich miejscowościach, jaki językowy obraz świata wyłania się z etymologii ludowych oraz czy San jako naturalna przeszkoda terenowa w istotnym stopniu wpłynął na zróżnicowanie językowego obrazu świata mieszkańców prawo- i lewobrzeżnych miejscowości.

Językowy obraz świata w nazwach

Nazwy własne stanowią niezwykle ważny element słownictwa, którym posługuje się każdy człowiek. Motywacją powstawania nowych nazw miejscowych jest najczęściej ewolucja funkcji i cech kategoryalnych odpowiednich wyrazów pospolitych, które „bez żadnych zmian formalnych stają się nazwami, czyli okre-

śleniami konkretnych miejsc” [Mazur 2009: 39]. Choć obecnie funkcjonują one jako onimy, to w momencie tworzenia miały realną treść znaczeniową (zachodził ścisły związek między semantyką apelatywu utrwalonego w nazwie a oznaczanymi lokalizacjami). W miejscu o nazwie *Baszta* wznosiła się faktycznie wieża obronna, a w miejscu zwanym *Dąbrową* rósł rzeczywiście las dębowy. Po pewnym czasie jednak związek znaczeniowy mógł zostać zakłócony – baszta mogła zostać zburzona, a las wycięty. Raz utworzone nazwy wciąż istnieją, ponieważ nie tracą swej głównej funkcji (oznaczanie konkretnego miejsca). Jest to proces typowy dla rozwoju całego nazewnictwa i dzięki niemu jest możliwe rozpatrywanie nazw miejscowych na dwóch poziomach: funkcjonalnym (jako stałe oznaczniki miejsc) oraz genetycznym (jako określenia pierwotnego charakteru oznaczanych miejsc).

Na obszarze Polski miesząc się nazwy rodzime i te pochodzenia obcego. Każda nazwa ukazuje charakter językowego obrazu świata twórcy oraz osób jej używających, a także pierwotną charakterystykę nazywanego miejsca. Wynika to z faktu, iż percepcji zawsze towarzyszy kategoryzacja, a przyporządkowywanie elementów rzeczywistości do kategorii jest sposobem na zrozumienie świata. W różnych kulturach te same elementy rzeczywistości pozajęzykowej bywają przyporządkowane do różnych kategorii. Stąd też wynikają rozbieżności w postrzeganiu świata. W przeszłości nazwy własne bardzo często motywowane były specyfiką historyczno-osadniczą i topograficzną terenu, na którym powstawały. Ich obieg rozpoczynał się w małych wspólnotach, po czym rozszerzał na większe. To, czy dana nazwa wchodziła do użytku ogólnego, zależało od wielu czynników historyczno-społecznych, a niekiedy od zwykłego przypadku [Grzegorczykowa 2010: 193].

Awans do szerokiego obiegu nie musiał zależeć od stopnia przejrzystości semantyczno-motywacyjnej nazwy. Mogła ona przyjąć się pomimo faktu, że jej nowi użytkownicy nie potrafili powiązać brzmienia ze źródłosłowem. Również i te nazwy, które pozostały jedynie w obiegu lokalnym, z upływem czasu zatracaly związek z motywującymi je apelatywami z powodu zmian w ich brzmieniu bądź w samym języku. Dla przykładu, współcześnie „kurnik” to tylko pomieszczenie do przetrzymywania drobiu hodowlanego, mało kto przypuszcza więc, że nazwa *Kurnik* może pochodzić od miejsca przebywania ptactwa leśnego (*kurów* leśnych). Problem ten dotyczy niemal wszystkich starych nazw, co czyni je niezwykle wdzięcznym materiałem do tworzenia etymologii ludowych.

Etymologia ludowa

Próby odpowiedzi na pytanie, skąd pochodzi taka czy inna nazwa, podejmowano już w średniowieczu. Do momentu narodzin językoznawstwa jako nauki jedynymi dostępnymi wyjaśnieniami pochodzenia nazw były te o charakterze nienaukowym, mitycznym – tak zwane etymologie ludowe (nazewnictwo folk-

lorystyczne). I tak na przykład Gall Anonim w swojej *Kronice* wywodzi nazwę *Gniezno* od *gniazda*, a Wincenty Kadłubek nazwę *Dalmacji* od słów *dała mać* [Długosz 1991: 271].

Badacze używający określeń typu *etymologia ludowa* (*asocjacyjna*, *potoczna*) kładą nacisk na fakt nieuwzględniania przez zwykłych użytkowników języka naukowych metod poszukiwania genezy danego słowa oraz na brak metodologii badawczej. Reinterpretacje etymologiczne nazw wynikają najczęściej z braku znajomości lub nieprzestrzegania zasad słowotwórstwa [Rogowska-Cybulska 2018: 14; 2016: 75].

Nienaukowość opisywanego zjawiska przejawia się również w nieuwzględnianiu przez nie prawidłowości w zakresie przekształceń fonetycznych zachodzących w trakcie powstawania nowych słów [...]. Twórcy etymologii potocznych zakładają, że podczas tworzenia nazw miejscowych zachodzą dowolne zmiany brzmieniowe, zarówno jakościowe, jak i ilościowe [Rogowska-Cybulska 2018: 15].

Również w późniejszych wiekach ludzie w najrozmaitszy sposób objaśniali znaczenie nazw własnych. Niektórzy badacze ubolewają nad faktem, iż nawet w wieku XIX i później pojawiały się nienaukowe próby interpretacji znaczenia nazw. Uznają oni takie podejście za niedopuszczalne lub niepożądane, co wyraża się w używaniu przez nich deprecjonujących określeń typu: *pseudoetymologia*, *etymologia dyletancka*, *naiwna*, *kuchenna* [Rogowska-Cybulska 2018: 12–13; 2016: 75].

Należy się zgodzić, że etymologie ludowe są często błędne, a co najmniej nieścisłe. Jednak badacze tacy jak S. Rospond i S. Urbańczyk uznają ich wartość. Według nich etymologie ludowe są „świadectwem potrzeby poszerzenia wiedzy o nazwach własnych, opowiadaniem dziejów swojego narodu, przejawem kultury języka” [Długosz 1991: 271]. Jest to sposób, w jaki niejęzykoznawcy (zwłaszcza mieszkańcy wsi) interpretują znaczenia nazw i stanowi część językowego obrazu świata tych ludzi.

Obok etymologii naukowej spotykamy się z tzw. etymologią ludową (inaczej: etymologia naiwna, atrakcja paronimiczna, asymilacja etymologiczna). Istotą etymologii ludowej jest błędne ustalenie pochodzenia wyrazu, wywodzenie go od wyrazów niemających z nim nic wspólnego na podstawie wtórnych z nimi skojarzeń. Najczęściej w ten sposób interpretowane są wyrazy odczuwane przez mówiących jako całkowicie lub częściowo nieprzejrzyste, niezrozumiałe, a więc wyrazy rzadkie, pochodzenia obcego, archaizmy. Kojarzą się one z innymi wyrazami ze względu na przypadkowe podobieństwo fonetyczne bądź pewien związek znaczeniowy. Niejasna pierwotnie budowa wyrazów dzięki etymologii ludowej tak wyjaśniona, że sprawiają one wrażenie wyrazów umotywowanych [Karaś 2008a].

Sposób interpretacji znaczenia onimów pokazuje, jakie zmiany w językowym obrazie świata zaszły na przestrzeni lat, a co zmianie nie uległo. Ludowy JOS różni się od obrazu świata mieszkańców miast występowaniem lub brakiem pewnych pojęć oraz stopniem konkretyzacji tych, które współwystępują w obu obrazach. Także wśród różnych społeczności, pomimo posiadania cech wspólnych, językowe

obrazy świata zachowują odrębność wynikającą z uwarunkowań społecznych i historycznych [Grzegorzczukowa 2010: 193–196]. Swoistość ta znajduje odbicie w słownictwie i nazewnictwie. Badając występowanie oraz ludowe interpretacje nazw, można w wielu przypadkach wnioskować o charakterze, zasięgu czy czasie trwania wspomnianych uwarunkowań. Np. zachowana w pewnym rejonie świadomość, iż dana nazwa ma obcą genezę, może wskazywać, że mieszkańcy tego rejonu mieli dłuższą lub bliższą styczność z obcym żywiołem niż mieszkańcy innych rejonów. Podobne wnioskowanie można przeprowadzać na podstawie analizy ilościowej i jakościowej różnych kategorii nazw.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto, że etymologia ludowa to interpretacje nazw zgromadzone drogą eksploracji terenowej za pomocą wywiadu kwestionariuszowego. Są to informacje o pochodzeniu nazw podawane przez niebędących językoznawcami mieszkańców wsi położonych nad Sanem.

Rzeka San

Ze względu na właściwości fizyczne rzek od najdawniejszych czasów patrzono na nie w dwojaki sposób, widząc w nich przeszkodę, niebezpieczeństwo, ale i przeciwnie – otwartą drogę, często stanowiącą najszybszy sposób przemieszczania się z miejsca na miejsce. Z jednej strony, przekraczanie tych obiektów geograficznych zawsze było trudne, a w niektórych okresach roku mogło się stać niemożliwe. Utrudniało to codzienne kontakty i wymianę kulturalną pomiędzy sąsiadującymi ludami, a w czasie wojen opóźniało pochody armii. Rzeki stanowiły więc często naturalne granice zasięgu kulturowego różnych ludów, stref wpływów politycznych różnych władców i granice krajów. Z drugiej strony, w czasach, kiedy niemal całą Europę porastały lasy, a sieci dróg pokrywały zaledwie ułamek kontynentu, poruszanie się wzdłuż nurtów rzek stanowiło najszybszy, a czasem jedyny sposób na podróż w głąb lądu. Koryta rzek stawały się więc trasami osadników, szlakami handlowymi, czasem również drogami inwazji. Ten stan rzeczy zapewnił rzekom poczesne miejsce w historiografii i przyczynił się do utrwalenia w kulturze bogatych treści, które wykraczają poza zasięg cech czysto kategorialnych. W szeroko pojętą semantykę rzeki wpisują się cechy konotacyjne, które wynikają z wiedzy oraz wyobrażeń o świecie [Rymut 1998: 269–281; por. Świącicka 2009: 107; Wronkowska-Dimitrowa 2016: 96–97].

Ewa Masłowska [1999] kładzie nacisk na inny zakres konotacji rzek. Zwraca uwagę, że oprócz znaczenia praktycznego obiekty te cechują się bogatą symboliką.

Strukturę ludowej wizji świata wyznaczają przenikające się wzajemnie elementy wiedzy i wyobrażeń o przedmiocie. Rzeka jako istotny punkt w terenie, wyznaczający granice terytorium (plan wiedzy) w indoeuropejskiej tradycji kulturowej funkcjonuje jako symboliczna granica między światem żywych i umarłych (plan wyobrażeń o przedmiocie) [Masłowska 1999: 183–184].

W wierzeniach ludowych rzeka to granica, przez którą przeprawiają się dusze zmarłych, mieszkają w niej demony, a topielcy polują na ludzi. Z drugiej strony uważa się, że płynąca woda ma moc uzdrawiającą i oczyszczającą [Masłowska 1999: 184–190].

Rzeki są więc obiektami geograficznymi zarówno interesującymi, jak i łatwymi do obserwacji z wielu perspektyw badawczych. Nie inaczej rzecz ma się z Sanem, który jako największa rzeka Podkarpacia przez wieki kształtował językowy obraz świata okolicznych mieszkańców. W źródłach nazwa rzeki występuje jako *Sanъ, reku Sanъ, k. Sanovi, San* (1097, kopia z 1377 r.) *nad Sanomъ* (1152), *Sanu* (1287), *San* (1339), *Szan* (1406), *Sanok* (1438), *Saan* (1439), *Sayn* (1445), *San* (1467), *Schan* (1469), *San* (1480), *Szan* (1517), *San, Schan* (1526), *San* (1535), *San* (1566), *San* (1649), *Sąnowa woda* (1742), *Saan* (1787); *San a. Sian* (1965) [Stieber 1974: 491–492; Babik 2001: 246–247].

Nie ma pewności co do pochodzenia tej nazwy. Jedna z teorii głosi, że jest to słowo o korzeniach praindoeuropejskich, oznaczające ‘rwący strumień’ (co dobrze odpowiada charakterystyce Sanu na odcinku od źródeł aż do Przemyśla). Potwierdzać tę tezę zdaje się fakt, iż przez Europę płynie kilka rzek o podobnych nazwach: w Irlandii *Shannon* (gael. *Sionainne* i podobnie), we Francji *Saona* (fr. *Saône*) i *Sekwana* (fr. *Seine*). Wszystkie one mają celtycką etymologię oraz prawdopodobnie wspólny źródłosłów. Badacze nie są zgodni również, w jaki sposób nazwa ta przywędrowała do języka polskiego. Według J. Rozwadowskiego, odbyło się to za pośrednictwem języka niemieckiego, z germańskiego źródłosłowu **sān* [za: Stieber 1974: 491–492]. Innym proponowanym tłumaczeniem jest przejęcie nazewnictwa od Rusinów. Krytyczne zestawienie badań nad nazwą San można znaleźć u Babika, który wykazuje szereg słabych punktów we wszystkich dotychczasowych ustaleniach. Nie podaje on jednak własnej hipotezy tłumaczącej etymologię nazwy, poprzestając na stwierdzeniu, iż brak jest akceptowalnego wyjaśnienia [Babik 2001: 245–250].

Na ziemi sanockiej bardzo znana jest legenda o Biesie i Czadach, za której twórcę uważa się Mariana Hessa¹. Głosi ona, iż rzekę nazwano na cześć *Sana* – przywódcy grupy osadników, którzy przybyli do krainy będącej we władaniu Biesa (diabła).

[Bies] rozniewany, przeszkadzał przybyšom, jak tylko mógł. Tam, gdzie wykarczowali drzewa, sadił nowe, do zagród z owcami wpuszczał wilki, na poletka napędzał dzikie zwierzęta, aby tratowały zbiory. Ludzie zaczęli narzekać, ale San urzeczony pięknem tej krainy, tak ją pokochał,

¹ Marian Hess – etnograf, rzeźbiarz, malarz, który przez 20 lat mieszkał w Dwerniku. Wokół własnoręcznie zbudowanego domu stworzył ekspozycję rzeźb biesów i innych stworów inspirowanych bieszczadzkim folklorem. W 1984 roku został odznaczony medalem Zasłużony Działacz Kultury przez polskie Ministerstwo Kultury i Sztuki, a w 1997 otrzymał nagrodę Zasłużony Bieszczadom.

że postanowił wytrwać i innych zachęcał, by nie uciekali porzucając domy i dobytek [www.biesy.friko.pl/inne/legenda.htm].

Kiedy, mimo wysiłków, nie udało się Biesowi przepędzić ludzi, stworzył sobie pomocników – *Czady* (duszki, które miały szkodzić osadnikom). Te jednak wkrótce sprzeniewierzyły się swojemu twórcy i zaczęły pomagać ludziom, a kiedy Bies zagroził im unicestwieniem, zdradziły Sanowi sposób na pokonanie tegoż. San musiał rzucić wyzwanie Biesowi o świcie, kiedy ten odpinał do kąpieli skrzydła dające mu moc. Tak się też stało. Człowiek poczekał, aż diabeł zanurzy się w rzece z dala od źródła swej mocy i wyzwał go do walki. Zmagania trwały do wieczora, aż w końcu Bies, nie mogąc uzyskać przewagi, próbował sięgnąć po skrzydła. Aby do tego nie dopuścić, najstarszy z Czadów wrzucił je do wody. Cała diabelska moc przeszła wtedy na rzekę, która wezbrała nagle i pochłonęła obu walczących. W hołdzie dzielnemu osadnikowi, który nie bał się przeciwstawić samemu diabłu i umożliwił innym zamieszkanie w tej pięknej okolicy, ludzie nadali rzece miano *San* [www.biesy.friko.pl/inne/legenda.htm].

Rzeka San jest bardzo malownicza, ale i groźna. Jak większość górskich rzek ma zdradliwe kamieniste dno i wartki nurt. Potrafi też szybko wezbrać po ulewnych deszczach w swoim górnym biegu. Wszystkie te charakterystyki utrwalone zostały w powyższej legendzie. Są one trwałym składnikiem JOS okolicznych mieszkańców. Pobrzmiewają również w słowach piosenki zespołu KSU *Moje Bieszczady*:

[...]
 Druty na granicy dzielą nację dwie
 Dzieli ściana nienawiści i przeraża mnie
 San jest taki płytki, gdzie Beniowej brzeg
 Dzieli ludzi, dzieli myśli, straszny jego gniew
 [...] [KSU 1993]

Ustrzycki zespół dopisuje kolejną cechę do językowego obrazu Sanu (oprócz tych wynikających z legendy). Autor tekstu podkreśla fakt, że San to granica – nie tylko geograficzna, ale i polityczna.

Nazwy własne na pograniczu polsko-ruskim

Pogranicze to obszar cechujący się specyficznym nazewnictwem wynikającym z sąsiedowności języków. Istnieją pogranicza różniące się między sobą etnicznie, geograficznie oraz historycznie. Brak natomiast jednolitej metodologii badań językowych i klasyfikacji typów pograniczy. Ewa Wolnicz-Pawłowska definiuje pogranicze językowe jako „obszar geograficzno-kulturowy wzdłuż granicy językowej, na którym większość mieszkańców (lub określona grupa ludzi) wchodzi stale w kontakt językowy z językiem sąsiednim” [Wolnicz-Pawłowska 1998: 398]. Rodzi

to zjawisko bilingwizmu, prowadzące do interferencji języków oraz wzajemnego przejmowania słów.

W zależności od typów kontaktów językowych można wyróżnić następujące polskie historyczne pogranicza językowe:

- a) martwe (np. polsko-pruskie);
- b) żywe w tradycji (np. polsko-rumuńskie);
- c) nadal aktualne: polsko-niemieckie, polsko-litewskie, polsko-ukraińskie, polsko-białoruskie, polsko-czeskie, polsko-słowackie [Wolnicz-Pawłowska 1988: 398].

Badane miejscowości nadszańskie leżą w strefie zasięgu wpływów ruskich – można tu odnaleźć nazwy miejscowe, terenowe i osobowe ze wschodniosłowiańskimi cechami fonetycznymi. Wynika to z historycznego sąsiedztwa Polski i Rusi Kijowskiej. Już w okresie kształtowania się tych państw (IX i X w.) ich języki różniły się, jednak nie w stopniu uniemożliwiającym komunikację. Wynikało to z faktu, że nie istniały żadne większe przeszkody topograficzne pomiędzy tymi państwami. W historii kontaktów polsko-ruskich najważniejszą rolę odgrywały gwary, ponieważ literackie wersje języków wschodniosłowiańskich wykształciły się dość późno i obejmowały swoim wpływem stosunkowo nieliczne elity (duchowieństwo i część szlachty). Omówione w tej pracy nazwy miejscowe wykazują związek z osadnictwem, topografią terenu, zajęciami mieszkańców, a także odzwierciedlają interferencje kulturowe.

W czasach piastowskich tereny objęte badaniem leżały na pograniczu polsko-ruskim, później wchodziły w skład szeroko pojętych Kresów Wschodnich, gdzie pomimo odsunięcia granicy politycznej daleko na wschód, nadal mieszał się żywioł polski z wschodniosłowiańskim. Obecnie teren ten jest częścią pogranicza polsko-ukraińskiego, w niniejszym artykule zachowano jednak starszą nomenklaturę. Wynika to z faktu, iż Ukraina jest stosunkowo nowym tworem politycznym i należy w całości do sfery kultury wschodniej. Ponadto użycie szerszego terminu „ruski” pozwoliło uniknąć konieczności rozgraniczania, które z onimów o wschodniej etymologii datują się na okres istnienia rubieży polsko-ruskiej, a które są nowszymi bytami. Pomijając nazwy miejscowości poświadczone na piśmie już wiele wieków temu, rozgraniczenie takie miałoby w większości przypadków charakter arbitralny i z naukowego punktu widzenia byłoby bezużyteczne. Wyjątkiem od powyższej zasady jest pisownia niektórych źródłosłów nazw pochodzenia wschodniego, zaczerpniętych ze słownika ukraińsko-polskiego, które z tego względu zostały oznaczone jako ukrainizmy.

Na styku dwóch dowolnych języków wytwarzają się zazwyczaj tzw. gwary mieszane i przejściowe, mające pewne cechy zarówno jednego, jak i drugiego języka. Gwary mieszane różnią się od przejściowych „przemieszczeniem cech dialektalnych w tych samych pozycjach fonetycznych i kategoriach gramatycznych, brakiem konsekwencji (regularności) w ich występowaniu” [Karaś 2008b].

Z. Stieber wskazuje, iż dana cecha, mimo że jest stara w jednym z języków źródłowych, może być zupełnie świeżym nabytkiem w gwarze przejściowej, podczas gdy cecha relatywnie nowa mogła rozpowszechnić się niemal równocześnie w obu tych odmianach. Gwary przejściowe powstają głównie w wyniku świadomego przejmowania cech obcego języka (i wyzbywania się cech własnego), podświadomego zastępowania atrybutów własnego języka cechami z języka pokrewnego oraz na skutek przemieszania się ludności różnojęzycznej na pierwotnie niezamieszkałym obszarze. Często mamy także do czynienia z kombinacją dwóch pierwszych czynników [Stieber 1974: 33–34].

Na obszarze pogranicza wschodniego dominującym czynnikiem powstawania gwary przejściowej było podświadome przejmowanie cech języka polskiego przez ludność pochodzenia ruskiego. Miało to miejsce zarówno na terenach górskich (gwary bojkowska i huculska), jak i podgórskich. W odróżnieniu od sytuacji świadomego wzorowania się na sąsiednim języku (kiedy zapożyczano najbardziej uderzające rysy fonetyczne), w tym wypadku przejmowano tylko cechy uważane za nieistotne oraz takie, których w ogóle nie zauważano [Stieber 1974: 42–43; por. też Rieger 1993].

W miejscowościach nadszańskich jeszcze dziś można usłyszeć gwarę przejściową. Starsi mieszkańcy posługują się nią na co dzień, podczas gdy młode pokolenie mówi językiem ogólnopolskim, niekiedy tylko wtrącając pojedyncze wyrażenia gwarowe. Przykłady interferencji językowych najłatwiej zaobserwować na podstawie tutejszych nazw (m.in.: *Hłomcza*, *Hroszówka*, *Paharyska*, *Podbryzki*, *Ulucz*, *Witryłów* itd.).

Analiza

Całościowa analiza nazewnictwa wykazała, że toponimia badanego obszaru jest niezwykle ciekawa i zróżnicowana. W trakcie miesięcznej eksploracji terenowej udało się zebrać 315 nazw wraz z etymologiami ludowymi. W zgromadzonym materiale większość stanowiły nazwy pochodzące od apelatywów polskich lub przyswojonych. Rzadziej notowano onimy od polskich lub przyswojonych do polszczyzny propriów, a nazwy obce (głównie ruskie) stanowiły prawie 10%. Ten stosunkowo wysoki odsetek nazw o obcej etymologii to wynik lokalizacji badanych terenów w strefie (obecnie już zanikających) wpływów wschodniosłowiańskich.

Wśród rodzimych onimów odapelatywnych odnotowano m.in. nazwę miejscowości *Mrzyglód*. Ankietowani wywodzili ją z podania o Bolesławie III Krzywoustym, który ponoć zabłądził podczas polowania i gdy go znaleziono, prawie konał z głodu. Z wdzięczności za cudowne ocalenie król miał wybudować pustelnię, potem kościółek i założyć przy nim osadę, nazywając ją na pamiątkę swej głodówki *Mrzyglodem*. Nazwa ta pochodzi od apelatywu *mrzyglód*, czyli ‘skąpiec’ lub

‘człowiek, który dużo je, a nie może się najeść’² [SGPKar 1903: 194]. W zapiskach historycznych potwierdzona ukr. postać nazwy *Mriholod* [NMPol VII, 2007: 281].

Gęsi Rynek w Temeszowie to „ulica, po której chodziły gęsi” – kreacja metaforyczna: apelatyw *rynek* rozumiany jest tu jako (zatłoczone) miejsce spotkań ptaków z okolicznych gospodarstw. Etymologia ta nie budzi wątpliwości, ponieważ jeszcze w końcu XX wieku mieszkańcy Temeszowa hodowali tak liczne gęsi i kaczki, że często utrudniały one przejazd przez wieś. Tym razem etymologia ludowa jest zgodna z naukową. Z kolei *Chmielina* (Tyrawa Solna) według mieszkańców „to miejsce, gdzie chłopci produkowali alkohol”. Jest to bliskie prawdy, jednak słowniki podają istnienie apelatywu *chmieliny* oznaczającego ‘pęd, gałązkę chmielu’ [SJPDor I: 879; SJPSzym I: 267] lub *chmielina* ‘ogród chmielowy’ [NMPol II, 1997: 45], co wskazuje, że było to raczej miejsce, gdzie chmiel uprawiano bądź suszono. Mieszkańcom Niewistki las zwany *Grzebowiskiem* kojarzył się z miejscem po nieistniejącym już cmentarzu, tymczasem apelatyw *grzebowisko* oznacza ‘wydzielony teren, na którym zakopuje się zwłoki zwierząt’ [SJPSzym I: 709].

Mniejsze i większe rozbieżności pomiędzy etymologią ludową i naukową zauważono także przy kilku innych nazwach. W Hłomczy oraz Witryłowie zanotowano dwie jednobrzmiące nazwy leśne *Kotelnice*. Według mieszkańców pierwszej z tych miejscowości było to miejsce, gdzie „wyrabiano kotły”, a ankietowani z drugiej wsi wskazali, że było to „miejsce rozplodu zwierząt”. Słowniki potwierdzają poprawność tej drugiej etymologii (pochodzi od apelatywu *kotelnia*, oznaczającego ‘łączenie owiec w pary w celach rozplodowych’ [SJPDor III: 1065]; *kotelnia* ‘okres zbiorowego wykotu owiec’ [SJPSzym I: 1029]. Mieszkańcy Dobrej Szlacheckiej uznali, że nazwa *Okopisko* pochodzi od apelatywu *kopać*, stąd tłumaczenia takie, jak „miejsce, które jest okopane”, czy „pole, na którym się kopie”. Etymologia właściwa nazwy jest jednak związana z *kopieniem* siana – nazwa pochodzi od apelatywu *okopisko* ‘gw.: zgrabione siano, z którego ma być postawiona kopa’ [SJPDor V: 930; Myszka 2006: 113, 115, 118]. Ankietowani w Nozdrzcu identyfikowali nazwę *Debrza* z wąwozem, aczkolwiek niektórzy uważali, że określenie to ma związek ze słowem „dobrze”, podczas gdy *debrza* to ‘sucha dolina o profilu poprzecznym w kształcie litery V, o wąskim dnie i stromych zboczach; parów’ [SJPDor I: 365]; nazwa ta motywowana jest topografią [Myszka 2006 CD: 41].

Ciekawie prezentują się ludowe objaśnienia pochodzenia kilku kolejnych onimów. Mieszkańcy *Dobrej Szlacheckiej* tłumaczą etymologię nazwy tym, że ich wieś jest dobra, czyli lepsza niż sąsiednie miejscowości, a ponadto mieszkają w niej sami szlachcice (przymiotnik od apelatywu *szlachta*). Z etymologią ludową tego onimu można się po części zgodzić – człon *Dobra* wskazuje, że mieszkań-

² Rozważano również możliwość, że nazwa pochodzi od rośliny „Głodek mrzygłód”, jednak odrzucono ją jako nieprawdopodobną ze względu na fakt, iż jest to bylina górską preferująca zasadowe gleby wapienne i naturalnie występująca w Polsce jedynie w Tatrach [https://pl.wikipedia.org/wiki/Głodek_mrzygłód].

com dobrze się tam żyło, natomiast drugi człon należałoby wywodzić raczej ze stosunków społecznych: *Szlachecka* – należąca do szlachcica. Nazwę miejscową *Tyrawa Solna* w gminie Sanok próbowano powiązać z tyranem (ciężką pracą, harówką), być może przy pozyskiwaniu *sol*i (drugi człon). W rzeczywistości nazwa ta jest zestawieniem części odnazwiskowej *Tyrawski* (nazwisko szlacheckiego rodu z Sanoka, który był właścicielem Tyrawy Wołoskiej i prawdopodobnie również Tyrawy Solnej) oraz przymiotnika *solny*. Drugim niejasnym dla ankietowanych onimem była nazwa miejscowa *Obarzym* (gm. Dydnia), którą próbowano wyjaśnić jako pochodzącą od dwóch przybyszów z Rzymu: „obaj z Rzymu > oba Rzym”. *Obarzym* pochodzi od nazwy osobowej *Obara* (ap. *obara* – ‘smolne, żywiczne drzewo’), z suf. *-in*. Zmiana na *Obarzym* być może przez analogię do *olbrzym*. Źródłosłowem nazwy wg Riegera jest przymiotnik *obarny* > *ob-warny* [NMPol 2009: 5].

Wśród nazw odproprialnych najliczniejsze są pochodzące od nazwisk. Opiswane miejscowości to małe wioski, których mieszkańcy dobrze się znają. Z tego względu okonimy najłatwiej jest tworzyć od nazwisk. Rzadziej pojawiały się onimy odmiejscowe i odimienne. Najmniej było nazw odprzezwiskowych. Nazwy pochodzące od imion nie sprawiły miejscowej ludności żadnego problemu. Ankietowani w stu procentach dobrze odczytali ich etymologię. Pytani prawidłowo wyjaśnili nazwy takie, jak *Jerzykówka* (zdr. Jerzyk), *Maćków* (należący do Maćka), *Moszkówka* (Moszka to zdrobnienie od imienia Mojżesz), *Siemowica* (od Siemowita; sufiks *-owica*) i *Wincentówka* (od imienia Wincenty).

Zanotowano aż 38 onimów odnazwiskowych oraz odprzezwiskowych. Dowodzi to, że taki sposób nominacji jest na badanych terenach bardzo częsty. Wyjaśnienie tych nazw w większości przypadków również nie przysporzyło kłopotu respondentom, ponieważ w okolicy wciąż mieszkają ludzie noszący nazwiska Banach (*Banachówka* – Nozdrzec, Wara), Baran (*Baranówka* – Dębna, *Baranówki* – Nozdrzec), Bednarz (*Bednarzówka* – Dębna), Dżuła (*Dżulówka* – Wara), Klimowicz (*Klimowiczówka* – Witryłów), Matys (*Matysówka* – Wara), Paryga (*Parygówka* – Witryłów) i wiele innych. Trudniejsze okazały się te nazwy, których podstawy słowotwórcze nie występują już w zasobie nazwisk w tej okolicy. Często w takim przypadku ankietowani błędnie kwalifikowali onimy odnazwiskowe jako pochodzące od przydomków i na odwrót.

Do nazw odmiejscowych (w tym przeniesionych) zaliczono siedem onimów, wśród których ankietowani niepoprawnie zdefiniowali dwa. Mieszkańcy Temeszowa nie dostrzegli w nazwie *Jabłonieckie* powiązania pola z sąsiednią wsią (Jabłonicą Ruską), zamiast tego uznali, że wywodzi się ona od rosnących tam jabłoni. Podobnie ankietowani z Dębnej wywodzili nazwę lasu *Dąbrowieckiego* od dębów bądź od nazwiska, a nie kojarzyli jej z faktem, iż kiedyś las ten należał do wsi Dąbrówka Starzeńska. Pozostałe nazwy wyjaśniano z zachowaniem zadowalającej zbieżności z etymologiami naukowymi.

Wśród nazw odapelatywnych i odproprialnych daje się zauważyć bardzo duży stopień zgodności etymologii ludowych z naukowymi. Mieszkańcy interpretują poprawnie ponad trzy czwarte toponimów.

Nazwy obce lub poddane obcym wpływom fonetycznym

Interpretacja nazw obcego pochodzenia okazała się dla mieszkańców najtrudniejsza. Odnotowano 35 nazw o obcych źródłosłowach, spośród których dwie trzecie nie zostało prawidłowo przez ankietowanych wyjaśnione. Zdarzało się również i tak, że wyrazy obcego pochodzenia traktowano jak rodzime, co można częściowo tłumaczyć podobieństwem języków słowiańskich.

Na prawym (wschodnim) brzegu Sanu zanotowano 13 nazw pochodzenia obcego i jedną wskazującą, iż okoliczni mieszkańcy byli Rusinami (*Jablonica Ruska*). Na lewym brzegu odsetek zebranych nazw tego typu był niemal dwukrotnie wyższy (22 nazwy). Fakt ten mógłby dziwić, gdyby nie dwie okoliczności. Po pierwsze, na badanym obszarze znalazło się więcej miejscowości ulokowanych na zachód od Sanu (10 wsi w porównaniu do 7 znajdujących się po wschodniej stronie rzeki). Drugą i być może ważniejszą okolicznością jest fakt, że Jablonica Ruska i Hroszówka – dwie rdzennie ruskie wsie – są praktycznie wyludnione (dwa gospodarstwa w tej pierwszej wsi i brak mieszkańców w drugiej). Ograniczyło to znacząco możliwości zebrania mikrotoponimów i praktycznie uniemożliwiło uzyskanie etymologii ludowych. Jeżeli jednak porówna się przeciętną częstość występowania nazw obcych w lewobrzeżnych miejscowościach do prawobrzeżnych, okaże się, że jest ona porównywalna (średnio 2 nazwy na wschód od Sanu i 2,2 na zachód od rzeki). Natomiast analizując jedynie nazewnictwo z zamieszkanych wsi, uzyskamy nieznacznie wyższą częstotliwość na wschodzie (2,4 nazwy na miejscowość), przy niezmienionej frekwencji po zachodniej stronie.

Oronim *Czerież* nie budził skojarzeń z właściwym źródłosłowem – od ukr. apelatywu *čertež* (ukr. чертеж) – oznaczającego ‘polanę, wyrąb, obszar wykarczowany’ [NMPol II, 1997: 224], a jedynie z miejscowością położoną niedaleko Sanoka. *Kruh* (część wsi Nozdrzec) – według mieszkańców nazwa ta wywodzi się od słowa „kruche”; w rzeczywistości jej źródłosłowem jest ukr. apelatyw *kruh* – ‘koło, krąg’ [NMPol V 2003: 350–351]. Nazwę *Lachawa* część mieszkańców Dobrej Szlacheckiej zinterpretowała jako pochodzącą od *lachony* (ładnej dziewczyny), część natomiast poprawnie, jako wywodzącą się od nazwy etnicznej *Lach*, czyli ‘Polak’, też ‘katolik’ [NMPol VI 2005: 6]. Dla mieszkańców Temeszowa pochodzenie nazwy terenowej *Paharyska* stanowiło zagadkę. Prawdopodobnie pochodzi od wyrazu *pohar*, czyli ‘spalenisko, wypalone miejsce’ lub *pahar* ‘oracz’ [Rieger 1995: 102].

Niektóre nazwy były poprawnie rozpoznawane jako obce jedynie przez część mieszkańców lub wymykały się prawidłowej interpretacji, chociaż wyczuwano w nich obce naleciałości. Użycie nazwy *Dzilec* na określenie pola uprawnego zanotowano w trzech miejscowościach (Hłomcza, Siedliska, Witryłów). W dwóch ostatnich przypadkach prawidłowo zinterpretowano nazwę jako pochodzącą od słowa *dział* (w którym oboczność *e* : *i* jest cechą gwarową) bądź od *dil* (łemk. ‘dział’) [NMPol II, 1997: 488–489]. Mieszkańcy Hłomczy natomiast uznali, że apelatyw ten wywodzi się od „czegoś do dźgania”. Podobnie miała się rzecz z nazwą *Dzilik* w Dąbrowce Starzeńskiej – nazwę częściej tłumaczono jako mały dział, trafiało się jednak również wyjaśnienie, że pochodzi ona „od dzielenia”. Pokrewieństwo z nazwą *Dzilec* nie pozostawia wątpliwości, która interpretacja jest poprawna: ‘mały dzilec; teren oddzielony wzniesieniami (działami) od reszty wsi; nazwę można potraktować jako hybrydę łemkowsko-polską’ (łemk. *dil* ‘dział’).

Nieco problemów etymologicznych przysporzyły mieszkańcom nazwy oparte na apelatywach oznaczających różne rodzaje wzniesień. W Mrzygłodzie i Temeszowie natrafiono na oronim *Horbek*. O ile w pierwszej miejscowości etymologią podawaną przez mieszkańców była „mała górką – mały garb”, o tyle temeszowianie nie byli w stanie zinterpretować tej nazwy. Jest to spolszczenie i zdrobnienie ukraińskiego słowa *ропб* [horb]. Podobną nazwą posługiwali się mieszkańcy Hłomczy: *Horby*, co tłumaczyli jako „garby”, jednakże nie wyczuwali, że jest to słowo obcego pochodzenia. Z kolei mieszkańcy Nozdrza opowiadali, że miejsce zwane *Chelmem* nosiło to miano, ponieważ znaleziono tam hełm; nie mieli świadomości, że nazwa pochodzi od prasłowiańskiego źródłosłowu **xľmь* ‘kopulaste wzniesienie’; wyraz w tym znaczeniu funkcjonował w stp., do dziś zachował się w gwarach: *chelm* ‘wierzch, góra’ – MK 56; *chelm* ‘pagórek’ – SEB 178; *chelm* ‘wzgórze’ – MN 198 [Myszka CD 2006: 155].

Zdarzały się również nazwy, których poprawna interpretacja nie przysporzyła nikomu z ankietowanych większych problemów. Były to określenia związane z charakterystycznymi elementami terenu. Uwagę zwracają dwa zrosty od wyrażen przyimkowych lokalizujących obiekty w pobliżu lasów o przewadze konkretnych gatunków drzew: *Podbryzki* to zanotowana w Temeszowie nazwa pola pochodząca od przyimka *pod* i ukraińskiego słowa *бepi’зка* (*brzózka*, forma zniekształcona). W nazwie brak pełnogłosu wschodniosłowiańskiego, zachowała się natomiast realizacja psł. **r’* jako *r*. W Nozdrzu zanotowano z kolei określenie *Podsmerek*, stanowiące zrost przyimka *pod* i apelatywu *smerek* ‘świerk’ [Rieger 1995: 119]. Pochodzenie nazwy *Horodysko* mieszkańcy Temeszowa dosyć poprawnie tłumaczyli istnieniem tam grodu ludności ukraińskiej, gdyż słowo *ропод* oznacza ‘gród, miasto’ [sjp.pwn.pl/doroszewski/horod], a podobne brzmieniowo *horodyszcze* – miejsce po dawnym grodzie [http://doroszewski.pwn.pl/haslo/horodyszcze/].

Podsumowanie

Nazewnictwo folklorystyczne to świadectwo kultury oraz świadomości językowej ludzi tworzących nazwy i posługujących się nimi. Może ono w dużym stopniu wspomóc ustalanie naukowych znaczeń nazw bądź znacznie je utrudnić poprzez skierowanie badań na niewłaściwe tory. Jednak nawet te nietrafne z naukowego punktu widzenia etymologie nazw dają dobry wgląd w sposób postrzegania świata przez ich użytkowników.

Jak wykazała analiza toponimów, w wiejskich społecznościach badanego terenu nazwy własne bardzo często motywowane były specyfiką historyczno-osadniczą i topograficzną. Dominują tu zatem proste sposoby motywacji: kreatorzy najczęściej odwoływali się do właściwości odbieranych za pomocą zmysłów, takich jak ukształtowanie czy wygląd. Z innych aspektów brane pod uwagę były lokalizacja, funkcja oraz mieszkańcy danych obiektów. Na stosunkowo wysoki odsetek nazw obcego pochodzenia lub z obcymi naleciałościami fonetycznymi, w dużej części już niezrozumiałych dla ich użytkowników, wpłynęła burzliwa historia tego obszaru i nakładające się tutaj wpływy ruskie i inne.

Powojenna polityka polskich władz wobec tutejszej ludności doprowadziła do niemal całkowitego usunięcia żywiołu ruskiego z terenów Podkarpacia, a na badanym obszarze do wyludnienia ulokowanych na wschodnim brzegu Sanu wsi Jabłonica Ruska i Hroszówka. Spowodowało to utratę kontaktów pomiędzy Polakami i Rusinami (Ukraińcami, Lemkami, Bojkami i in.). Stopniowe wymieranie starszego pokolenia mieszkańców, pamiętających jeszcze te kontakty, oraz znikająca wśród młodszego pokolenia znajomość gwary stanowiły przyczynę dużych trudności w prawidłowej interpretacji nazw (zwłaszcza tych obcego pochodzenia) przez mieszkańców. Brak znajomości języków ukraińskiego i rosyjskiego powodował, że ankietowani, chcąc dopasować nieznane słowa do znajomych wzorców, sięgali po wyjaśnienia mityczne nazw lub interpretowali je na zasadzie podobieństwa brzmieniowego do polskich wyrazów (np. *Lachawa*).

Nie udało się stwierdzić znaczących różnic w częstotliwości występowania nazw obcych po obu brzegach Sanu. Ankietowani również poprawnie identyfikowali etymologie podobnego odsetka onimów. Można to przypisać faktowi, iż w dobie, kiedy upowszechniła się telewizja, radio i Internet, a społeczeństwo staje się coraz bardziej mobilne, rzeki straciły już na znaczeniu jako przeszkody komunikacyjne i jako granice. Jednak, co interesujące, mieszkańcy wsi, w których zanotowano największą liczbę nazw obcych, mieli też największe problemy z ich wyjaśnieniem. W Dobrej Szlacheckiej (6 nazw obcych) nie uzyskano żadnej etymologii ludowej zgodnej z właściwą, a w Hłomczy (5 nazw) i Temeszowie (7 nazw) otrzymano tylko po jednym prawidłowym wyjaśnieniu.

Bibliografia

- Babik Z., 2001, *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich. W granicach wczesnośredniowiecznej słowiańszczyzny*, Kraków.
- Broda M., 1994, *Moje Bieszczady* [nagrane przez KSU] [na:] *Moje Bieszczady* [MC], Melissa Productions, 1993.
- Długosz K., 1991, *O etymologii ludowej*, „Prace Filologiczne”, XXXVI.
- Doroszewski W. (red.), 1958–1968, *Słownik języka polskiego*, t. I–X, Warszawa.
- Grzegorzczak R., 2010, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Karaś H., 2008a, *Leksykon pojęć i terminów dialektologicznych* [w:] *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny*, red. H. Karaś, Warszawa, www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=leksykon&lid=566 [dostęp 19.04.2020].
- Karaś H., 2008b, *Podstawy dialektologii – gwary polskie* [w:] *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny*, red. H. Karaś, Warszawa, www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=podstawy-dialektologii&l2=gwary-przejsciove-i-mieszane-mwr [dostęp 19.04.2020].
- Karłowicz J., 1903, *Słownik gwar polskich*, t. III, Kraków.
- Kryciński S., 2007, *Przemysł i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków.
- Makarski W., 1986, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin.
- Masłowska E., 1999, *Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury* [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 183–191.
- Mazur M., 2009, *Językowy obraz świata ukryty w miejscowej toponimii – na przykładzie nazw geograficznych Łużnej*, Rzeszów.
- Myszka A., 2006, *Toponimia powiatu strzyżowskiego*, Rzeszów.
- Rieger J., 1969, *Nazwy wodne dorzecza Sanu*, Wrocław.
- Rieger J., 1993, *Elementy ukraińskie w toponimii polskiej i w toponimii Polski* [w:] *Wpływy obce w nazewnictwie Polski*, red. M. Kamińska, Łódź, s. 247–253.
- Rieger J., 1995, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Warszawa.
- Rogowska-Cybulska E., 2016, „*Nazwy przecież muszą być. Nie da się jeździć w czystej przestrzeni...*”. *Motywy transportu i komunikacji w etymologiach ludowych polskich toponimów* [w:] *Miasto – przestrzeń różnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, M. Peplińska, Bydgoszcz.
- Rogowska-Cybulska E., 2018, *Powtarzali „za-lom-za-lom-za-lom” i tak powstała Łomża... O etymologiach nienaukowych nazw miejscowości powiatu łomżyńskiego*, Gdańsk.
- Rymut K., 1998, *Nazwy wodne* [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 269–281.
- Rymut K. (red.), 1996–2007, *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. I–VII: *J–Kn*, Kraków.
- Rymut K. (red.), 2003, *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. V: *Ko–Ky*, Kraków.
- Rymut K. (red.), 1997, *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. II: *C–D*, Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., 1998, *Nazwy miejscowe* [w:] *Polskie nazwy własne*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 191–229.
- Stieber Z., 1974, *Świat językowy Słowian*, Warszawa.
- Sulisz J., 1907, *Kilka zapisek z Sanoka*, „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie” XIII, s. 38–43.
- Szymczak M. (red.), 1992, *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa.

- Święcicka M., 2009, *Brda w językowym obrazie świata młodzieży bydgoskiej*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. XVIII: *Z wdzięczną pamięcią o Profesorze Władysławie Kuraszkiewicz*, red. J. Migdał, S. Mikołajczyk, Poznań, s. 107117.
- Wronkowska-Dimitrowa M., 2016, *Transport wodny w dawnych wiekach (w świetle danych słownikowych i w obrazie literackim z XVI wieku)* [w:] *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Święcicka, M. Peplińska, Bydgoszcz.
- Wolnicz-Pawłowska E., 1998, *Pogranicze wschodnie* [w:] *Polskie nazwy własne*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 453–465.
- <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/horod;5433661.html> [dostęp 11.11.2019].
- <http://www.biesyiczady.eu/bieszczady/legenda/legenda-o-biesie-i-czadach> [dostęp 9.04.2020].

FOLK ETYMOLOGIES IN TOPONYMS ON THE POLISH-RUTHENIAN BORDERLAND

Summary

Toponyms are interesting linguistic material. They contain knowledge about the environment of our existence - its formation, wealth, history, and even about spatial or social relations. The purpose of this article was to obtain and analyse naming material (names and their folk etymologies) from seventeen villages located within three rural communes on both sides of the San River. The analysis was based on comparison of folk and scientific etymologies. This allowed to answer the questions of how current residents of the former ethnic borderland understand foreign names in their localities, what kind of conceptualisation of the world emerges from folk etymologies, and whether the river San as a natural obstacle significantly influenced the linguistic concepts of its right and left-bank residents.

The analysis of toponyms indicates that in rural communities of the studied area, proper names were often motivated by historical, settlement and topographic specifics. Therefore, simple motivation dominates here: creators most often referred to physical properties such as shape and appearance. From other aspects, location, function and local residents were often considered. The relatively high percentage of names with foreign phonetic influences, largely incomprehensible to their contemporary users, stems from the turbulent history of this area and the overlapping Ruthenic, Slovak and other influences. No statistically important differences in conceptualisation of the world between the residents of the east and west sides of the river were detected.

Key words: onomastics, linguistic borderland, folk etymology, conceptualisation of the world

Aneks

Aneks zawiera alfabetyczne zestawienie nazw miejscowych i mikrotoponimów zebranych w drodze eksploracji terenowej na potrzeby niniejszego badania. W nawiasach podano miejscowości bądź gminy, z których pochodzą nazwy.

Babina (Tyrawa Solna)	Folwateria (Tyrawa Solna)
Banachówka (Nozdrzec, Wara)	Gać (Dębna)
Bania (Niewistka)	Garbek (Mrzygłód)
Barania Góra (Dąbrówka Starzeńska)	Gęsi Rynek (Temeszów)
Baranówka (Dębna)	Głęboka (Wara)
Baranówki (Nozdrzec)	Głębokie (Siedliska)
Baszta (Niewistka)	Góra Potockiego (Witryłów)
Bednarzówka (Dębna)	Góra za Lasem (Witryłów)
Biały Potok (Dobra Szlachecka)	Górki (Dębna)
Blonie (Dąbrówka Starzeńska, Dębna, Ulucz, Wara)	Grabnik (Nozdrzec)
Bodacz (Mrzygłód)	Granica (Wara)
Borownica (Ulucz)	Graniczny Potok (Temeszów, Witryłów)
Bożamęka (Wara)	Gromadzki (Dębna, Siedliska)
Brzeźniki (Mrzygłód)	Grudziska (Siedliska)
Budy (Temeszów)	Grzebowisko (Niewistka)
Cegielnia (Dąbrówka Starzeńska)	Grzędy (Temeszów)
Chełm (Nozdrzec)	Gumno (Wara)
Chmielina (Tyrawa Solna)	Guz (Niewistka, Obarzym, Wara)
Cygany (Wara)	Guzowie (Nozdrzec)
Czarna Ulica (Temeszów)	Hłomcza (gm. Sanok)
Czarnikówka (Niewistka)	Hom (Obarzym)
Czerlenna (Dobra Szlachecka)	Horb (Niewistka, Wara)
Czerniawa (Tyrawa Solna)	Horbek (Mrzygłód, Temeszów)
Czerteż (Ulucz)	Horby (Hłomcza)
Dąbrowa (Dębna, Temeszów)	Horoborec (Dobra Szlachecka)
Dąbrowiecki (Dębna)	Horodysko (Temeszów)
Dąbrówka Starzeńska (gm. Dynów)	Hroszówka (gm. Dydnia)
Debrza (Nozdrzec)	Huczek (Dębna)
Denisowa Jama (Wara)	Huta (Niewistka)
Denisówka (Nozdrzec)	Irzykówka (Nozdrzec)
Dębiec (Mrzygłód)	Itna / Juna (Mrzygłód)
Dębna (gm. Sanok)	Jablonica Ruska (gm. Dydnia)
Diabla Skała (Mrzygłód)	Jabłonieckie (Temeszów)
Długie Młaki (Wara)	Jalicz (Siedliska)
Dobra Szlachecka (gm. Sanok)	Jaszczy (Nozdrzec)
Dobrzanka (Dobra Szlachecka)	Jerzykówka (Nozdrzec)
Dolina (Obarzym)	Kamieniec (Obarzym, Siedliska, Temeszów)
Dolny Koniec (Ulucz)	Karpaty (Wara)
Dołki (Dąbrówka Starzeńska)	Kąkolów (Nozdrzec)
Drugi (Dębna)	Kąty (Siedliska)
Dworzysko (Mrzygłód, Niewistka)	Klimowiczówka (Witryłów)
Dział (Niewistka, Wara, Witryłów)	Koci Zamek (Temeszów)
Działy (Temeszów)	Kociuba (Obarzym)
Dzilec (Hłomcza, Siedliska, Witryłów)	Kolonia (Obarzym)
Dzilik (Dąbrówka Starzeńska)	Kopalnia (Tyrawa Solna)
Dżułówka (Wara)	Kopanina (Dębna)
Folwark (Nozdrzec, Temeszów)	Kopań (Niewistka)
	Kopce (Ulucz)

Kotelnice (Hłomcza, Witryłów)	Oblaz (Dębna)
Kozakówka (Witryłów)	Okopisko (Dobra Szlachecka)
Kozia Jama (Witryłów)	Olchy (Nozdrzec)
Koziarczyska (Witryłów)	Olejanówka (Witryłów)
Kozierówka (Witryłów)	Olesko (Temeszów)
Krajniki (Ulucz)	Olszyna (Nozdrzec)
Krasa Chałupa (Temeszów)	Oniacze (Temeszów)
Krąg (Niewistka)	Pagórek (Obarzym)
Krągi (Dąbrówka Starzeńska)	Paharyska (Temeszów)
Kruchel (Nozdrzec)	Paremba (Witryłów)
Krzemienna (gm. Dydnia)	Park (Dąbrówka Starzeńska, Temeszów)
Księże (Witryłów)	Parkówka (Temeszów)
Lachawa (Dobra Szlachecka)	Parygówka (Witryłów)
Łany (Dębna, Mrzygłód)	Pasieki (Ulucz)
Łaz (Obarzym)	Pastwisko (Temeszów)
Łazy (Siedliska, Temeszów)	Pelcówka (Witryłów)
Łąki (Nozdrzec)	Pererowce (Dobra Szlachecka)
Łozy (Temeszów)	Pierdziasz (Mrzygłód)
Łucówka (Wara)	Pierwszy (Dębna)
Maćków (Temeszów)	Pierwszy (Dębna)
Madej (Niewistka)	Pierygówka (Nozdrzec)
Maglice (Hłomcza)	Pierzaja (Mrzygłód)
Malawki (Witryłów)	Pilasówka (Wara)
Mały Dział (Krzemienna)	Piszczysko (Dobra Szlachecka)
Matysówka (Wara)	Pleszówka (Dobra Szlachecka)
Mendlowe (Witryłów)	Pod Czarnym Błotem (Dębna)
Miasteczko (Krzemienna)	Pod Figurą (Temeszów)
Młaczek (Dębna)	Pod Karczmą (Dębna)
Moczarki (Obarzym)	Pod Lasem (Wara)
Moszkówka (Witryłów)	Pod Leśniczyną (Dębna)
Mrzygłód (gm. Sanok)	Pod Lipą (Nozdrzec)
Murawa (Witryłów)	Pod Mordanią (Witryłów)
Na Błoni (Wara)	Pod Stawkami (Nozdrzec)
Na Młynach (Ulucz)	Pod Wałaszem (Dąbrówka Starzeńska)
Na Pyrczówce (Wara)	Pod Walem (Dębna)
Na Zwoziskach (Wara)	Pod Zamkiem (Dąbrówka Starzeńska)
Nad Borsukami (Wara)	Podbryzki (Temeszów)
Nad Dębami (Wara)	Podchełm (Nozdrzec)
Nad Łąką (Wara)	Podczerniawa (Tyrawa Solna)
Nad Mordanią (Witryłów)	Poddąb (Nozdrzec)
Nad Rzekami (Witryłów)	Poddesze (Hłomcza)
Nad Sanem (Krzemienna)	Podgóra (Mrzygłód)
Nad Sękiem (Siedliska)	Podlas (Mrzygłód)
Nesterówka (Witryłów)	Podoliny (Krzemienna)
Nędzówka (Obarzym)	Podsmerek (Nozdrzec)
Niewistka (gm. Dydnia)	Podwał (Niewistka)
Nozdrzec (gm. Nozdrzec)	Polana (Dębna)
Obarzym, (gm. Dydnia)	Porąbki (Siedliska)

Poręba (Ulucz)	Tyrawa Solna (gm. Sanok)
Porębka (Wara)	Ulucz (gm. Dydnia)
Poruba (Dobra Szlachecka)	Uryciówka (Nozdrzec)
Posada (Mrzygłód)	W Dolinach (Temeszów)
Potaśnik (Siedliska)	W Gaju (Mrzygłód)
Potoczki (Wara)	W Rzekach (Temeszów)
Potok (Obarzym)	W Sosnach (Siedliska)
Potóczek (Niewistka)	Wał (Siedliska)
Prowieś (Niewistka)	Wapniska (Dębna, Siedliska)
Próchon (Hłomcza)	Wara (gm. Nozdrzec)
Prysnob (Hłomcza)	Warskie (Siedliska)
Przewóz (Mrzygłód)	Warzyce (Wara)
Psiarnia (Nozdrzec)	Węgło (Krzemienna)
Ratna (Dobra Szlachecka)	Wielki Dział (Krzemienna)
Ratnówka (Dobra Szlachecka)	Wincentówka (Temeszów)
Rękaw (Witryłów)	Witryłów (gm. Dydnia)
Rymarczyna (Nozdrzec)	Woźniacze (Niewistka)
Rymarzówka (Niewistka)	Wydziałka (Dębna)
Rynek (Mrzygłód)	Wygon (Krzemienna, Mrzygłód)
Rzeczki (Hłomcza, Mrzygłód, Siedliska, Tyrawa Solna)	Za Bożamęką (Wara)
Rzeki (Dębna, Hłomcza, Nozdrzec, Obarzym, Wara, Witryłów)	Za Dworem (Temeszów)
Seniusiówka (Wara)	Za Granicą (Dębna)
Siedliska (gm. Nozdrzec)	Za Jamą (Witryłów)
Siemowica (Dobra Szlachecka)	Za Kościołem (Wara)
Sigot (Mrzygłód)	Za Ogrodami (Ulucz)
Sigoty (Temeszów)	Za Potokiem (Wara)
Skalka (Wara)	Za Przykopą (Wara)
Skalki (Temeszów)	Za Rzeką (Tyrawa Solna)
Skubiszówka (Wara)	Za Starym Sanem (Hłomcza)
Smorągówka (Nozdrzec)	Zacieple (Witryłów)
Sporne (Krzemienna, Temeszów)	Zagominek (Siedliska)
Srokówka (Niewistka)	Zagóra (Dobra Szlachecka)
Stadnikówka (Wara)	Zagrodkki (Hłomcza)
Starzakówka (Nozdrzec)	Zagródki (Dębna, Witryłów)
Stawisko (Nozdrzec)	Zaguminek (Niewistka, Witryłów, Temeszów)
Stawy (Krzemienna)	Zakosie (Nozdrzec)
Suwałówka (Tyrawa Solna)	Zakosów (Dobra Szlachecka)
Szeroka Dolina (Niewistka)	Zalas (Mrzygłód)
Szerokie (Temeszów)	Zapierdziasz (Tyrawa Solna)
Szum (Krzemienna)	Zapolane (Temeszów)
Śmierdzący (Mrzygłód)	Zapotok (Nozdrzec)
Temeszów (gm. Dydnia)	Zastaw (Mrzygłód)
Turoniówka (Nozdrzec)	Zaworskie (Siedliska)
	Zburków (Wara)
	Żurawiec (Nozdrzec)